

ՄՕՐՈՒՔԻ ՍԱՆՏՐԸ

Ընկերոջս Յ. Աղասէրին

— Բարե՛ լոյս, չորպաճի՛.

— Բարե՛ լոյս, Հիւսնի չափուշ.

Եւ խոր հառաչանքով մը հազիւ գլուխս վեր առած էի տոմարներուս վրայէն, երբ այցելուս արդէն սիւկա-
րէթներէս մէկը վառած ու աթոռ մը գրաւած էր, իսկ վաճառանոցիս ծառան դէպի մօտակայ սրճարանը կը փութար սուրճ ապսպրելու:

Մեր քաղաքին ոստիկանատան չաւուշն էր այս մտերմական հիւրը, որ վաճառանոցիս ճամբան սորված էր ամիսներ առաջ դատական գործի մը առթիւ: Պաշ-
տօնապէս թէև երեք այցելութիւններու պատիւը կը բաւէր, բայց Հիւսնի չափուշ այն սիրալիր էակներէն է, որոնք պաշտօնական առթիւ մը ծանօթանալէ ետքը ան-
պաշտօն այցելութիւններու առիթը չեն փախցներ: Ամէն անգամ երբ պարտականութիւնը զինք այս կողմերը բերէ, չի մոռնար հանդիպիլ ինծի, ինչպէս ինք կ'ըսէ «չօր-
պաճիին *) սիւկարան ու սուրճը խմելու»:

Պիտի հարցնէք թէ ի՞նչ գործ ունէի ոստիկանու-
թեան կամ դատարանի հետ: Դժուար: Աստուած չընէ.
տունս տեղս վրայ կուտամ դատ չեմ բանար... Թիւր-

*) Չօրպաճի = Ապուր տուող: Ժամանակին եէնիչերինները տուած են այս տխուր ըրիստոնեայ հարուստներուն. բառին այս ծագումը կարծեմ պերճախօսօրէն կը բացատրէ արդէն ա-
նոր փոխաբերական իմաստը:

քիոյ մէջ: Իմա դատական փորձանք մըն էր և պատճառը, կրնայիք երևակայել... մօրուքի սանտր մը: Այո, թէև փղոսկրէ, բայց վերջապէս մօրուքի սանտր մը:

*
* *
*

Մեր շուկային մէջ էն նշանաւորներէն մէկն է Առաքելին ևրոպական ապրանքներու խանութը և ինք Առաքելն ալ իմ վաղեմի բարեկամս: Յաճախ կ'երթամ նստիլ իր խանութը, երբեմն գործով, երբեմն ալ լոկ բարեկամական տեսակցութեան համար: Քանի մը ամիս առաջ դարձեալ նստած էի հոն, երբ խանութին դուռը յանկարծ ուժգին բացուելով մէկը ներս խուժեց, Հսկայ հասակ մը կապոյտ պատմունճանի մը մէջ պարուրուած և սպիտակ խոշոր փաթեթոց մը, որու ներքեւէն մոխրագոյն, լայնածաւալ մօրուք մը կախուած էր, հագլիւ տեղ թողնելով զոյգ մը կոկան աչքերու և տափակ քթի մը:

Առաջին ակնարկով իսկ դժուար չէր գուշակել որ գիւղական մօլլա մըն էր եկողը: Զբարեւեց և առանց ուշադրութեան իսկ արժանացնելու Առաքելի ժպտալի բարեն ու նստելու հրաւէրը, ձեռքը մէջքի լայն գօտիին մէջ խոթեց և սանտր մը հանելով նետեց անոր առջևը:

— Դրամս ետ տո՛ւր,

Որոտաձայն արձակուած այս կտրուկ հրամանին առջև Առաքել պահ մը ապշած մնալէ յետոյ, սանտրը սկսաւ զննել: Ես ալ զարմացած՝ տեղէս ելայ և ընկերացայ իրեն: Փղոսկրէ սանտր մըն էր, որ արդէն թնճուք բռնած էր և ատամին մէկն ալ կոտրած:

— Ի՞նչ է, հօճա էֆէնտի, ի՞նչ է, պատահե՛ր— հարցուց Առաքել շուարած:

— Ի՞նչ պիտի պատահի, դեռ կը հարցնեմ ալ— պատասխանեց հօճան նոյն բարկացայտ շեշտով— անխիղճ անհաւատ, խաբեր ես զիս. այս սանտրը ո՛չ թէ 35 դրու՜շ՝ 35 փարա իսկ չարժեր. մէկ անգամ մօրուքիս

գարկի ատամին մէկը թափեցաւ և մօրուքէս ալ փունջ մը մազ փետեց:

— Տէր Աստուած, շատ բան լսեր էի, բայց այս տեսակ փորձանքի դեռ չէի հանդիպեր— բացառաւորացեց Առաքել հայերէն գլուխը թօթուելով և հօճային դառնալով թիւրքերէն շարունակեց— հօճա էֆէնտի, Աստուած վկայ որ այս սանտրը առաջնակարգ տեսակէ է և ես շատ աժան ծախեցի ձեզի, ուրիշ տեղ ասկէ վարնոցը 40-ի ալ չէիք կրնար առնել:

Եւ երկու հայ վաճառականներս մեր ամբողջ լեզուանութիւնը թափելով փոխասացութիւն մը սկսանք, համոզելու համար հօճա էֆէնտին որ իր մօրուքին այդ փետուին մէջ սանտրը յանցանք չունէր: Սանտրի ուրիշ զանազան տեսակներ վկայութեան բերինք ապացուցանելու համար իր գնածին գերազանցութիւնը, սակայն իզոյր, մարդը մեղմանալու տմենափոքր տրամադրութիւն մը իսկ չէր ցուցներ և միշտ ոտքը գետին զարնելով դրամը կը պահանջէր սպառնազին:

— Այս ապրանքը խանութը չի մնար, երբ ըլլայ կը ծախուի— ըսաւ վերջապէս Առաքել առանց իր քաղցրը շեշտը փոխելու— և ես ձեր խաթերը համար առանց խօսք ընելու ետ կ'առնէի զայն, եթէ ատամը կոտրած չըլլայիք: Բայց հիմա ես որո՞ւ կրնամ ծախել այս կոտրած սանտրը...

— Ես չեմ կոտրեր, լիբբ. ինչո՞ւ սոքա կը խօսիս— պոռաց մօլլան աւելի կատղած— առած ատենս կոտրած է եղեր, ո՞վ գիտէ փակցուցեր ես, ի՞նչ ես ըրեր, խաբեր ես գիտ: Վերջապէս ալ երկար խօսք չեմ ուզեր, կամ դրամս ետ կուտաս և կամ... դուն գիտես:

Ամէն համբերութիւն սահման ունի ըսեր են, մինչև անգամ խանութպանի և հայ խանութպանի համբերութիւնը: Իմ համբերութիւնս արդէն վաղուց հատած էր, վերջապէս Առաքելին ներսն ալ համբերանք չմնաց: Զայրագին գզրոցը քաշեց, մէջէն եօթը հատ հինգնոց առաւ ու հօճային նետեց:

—Ա՛ռ ու կորսուէ, ձեզի պէսներուն հետ առու-տուր ընելը փորձանք է. կ'երևի թէ կեանքիդ մէջ առաջին անգամն ըլլալով մօրուքիդ սանտր կը զարնես. սանտրս ի՞նչ յանցանք ունի, երկաթ ըլլայ չի դիմանար այդ աղտոտ մօրուքիդ...

Հազիւ այս խօսքերը Առաքելի բերնէն ելած էին, երբ մօլլան—վայ շունշանորդի կեալուր, մօրուքիս կը հայհոյես—աղաղակեց ու անոր վրայ խոյացաւ:

Անմիջապէս օձիկ-օձիկ փայլակներ շողացին աչքերուս առջև, ջիղերս պրկուեցան և պահ մը արձանացած մնացի: Յարձակիմ լիբը անպիտանի վրայ, գետին տապալելով լաւ մը տփել և ոտքէն քաշելով դուրս նետել...: Բայց ոտքերս առանց վճռիս սպասելու յանկարծ փողոց նետեցին զիս... Ու շնչասպառ վաճառանոցս հասայ, առանց ետև նայելու:

Քանի մը ժամ ետքը միայն իմացայ պատմութեան շարունակութիւնը: Խեղճ Առաքելը սաստիկ ծեծ կերած էր հօճայէն և անոր աղաղակին վրայ փողոցէն օգնութեան համնող թիւրքերէն, ու արիւնլուայ վիճակի մէջ ոստիկանատուն տարուած էր: Այս տխուր լուրին տալուորութեանը տակ բաւական մեծ խղճի խայթ զգացի բարեկամս վտանգի ըռպէին լքած ու հեռացած ըլլալուս համար, բայց այդ խղճահարութիւնս երկար չտևեց: Ի՞նչ պիտի ըլլար օգուտը, եթէ վերջին վայրկեանին զգացումս ոտքերուս վրայ յաղթանակը տանէր և հոն մնացած ըլլայի. շատ շատ գետին պիտի փռէինք փուճ կենդանին ու լաւ մը ծեծէինք, բայց վերջը. ասով խնդիրը աւելի պիտի մեծնար, թիւրք խուժանը ներս պիտի թափէր և եթէ անոր ձեռքէն ողջ պրծէինք յետոյ կառավարութեան ձեռքը իյնալով. զնդաններու մէջ էջ նահատակ պիտի ըլլայինք: Իսկապէս նոր կը հասկնայի թէ ի՞նչ ահռելի վտանգ էր որ անցուցած էի և իրիկունը, երբ դէպքը մօրս պատմեցի, խեղճ պառուը ամբողջ գիշերը աչք չիակեց և առտուան առաջին զանգակի ձայնին ժամ փութաց Ս. Թորոսին առջև ջուխտ մը մոմ վառելու:

Յաջորդ օրը կէսօրէն ետքը վաճառանոցիս մէջ քանի մը յաճախորդներու հետ զբաղած էի, երբ խըն-պոտ ձայն մը յանկարծ ընդհատեց մեզ:

—Թորոս օղլու Կարապետը ո՞վ է:

Ծերուկ զապթիյէ մըն էր; որ աննկատելի կերպով ներս մտած և սրունքները լարած կանգնած էր սենեա-կին մէջտեղը:

—Ես եմ, ի՞նչ կայ, ի՞նչ կ'ուզէք—հարցուցի տագ-նապալի շարժումով:

—Դժն ես, ուրեմն քալէ հետս, քօմիսէր պէյը քեզ կ'ուզէ:

Սարսուռ մը սողաց գլխուս մազերէն մինչև ոտքիս եղունգները և սիրտս մեքենական մուրճի պէս զարնել սկսաւ:

—Ձիւս կ'ուզէ ըսիք, չեմ կարծեր, չի կրնար ըլ-լալ... ի՞նչ պիտի ընէ զիս:

—Ատ իր գիտնալիք բանն է, քեզի չվերաբերիր—ըսաւ զապթիյէն վայրահակ, եռանկիւնի գլուխը վեր ցնցելով և ցուցամատը բարձրացնելով:

—Այո՛, այդպէս է, իրաւունք ունիք, բայց ես գործ չունիմ ոստիկանութեան հետ... բան մը չեմ ըրած... կ'ողաչեմ... սխալ եկած չըլլաք...

—Հա՛, հա՛, հա՛, հա՛, կիսալ դուռ դարնեմ—պա-տասխանեց ծերուկը յոխորտ ծիծաղով մը ժօռատ լին-դերը ցուցնելով—էհ ֆրաս չունի, ել երթանք, եթէ սը-խալած ըլլամ, կ'առնեմ նորէն տեղդ կը բերեմ քեզ, բան մը չես կորսնցնէր: Բայց լաւ նայէ ինծի. երէկ չէ որ ես այս պաշտօնիս մէջ մտած եմ, արդէն 15 տարի է, քեզի պէս շատերը տարած բերած եմ: Այս խանին ա-նունն ի՞նչ է,—Ահմէդ աղա խան է, այնպէս չէ. քու ա-նունդ ալ Թորոս օղլու Կարապետ է այնպէս չէ. էհ շատ աղէկ, քօմիսէր պէյն ալ ինծի ըսաւ. «Ահմէտ ա-ղա խանին մէջ հայ վաճառական Թորոս օղլու Կարա-պետը կ'առնես ինծի կը բերես» և ես ալ ահա եկած եմ. հիմա դուն ըսէ, սխալ եկած եմ թէ ճիշդ—ու կըր-

կին շարունակեց իր սրտազին ծիծաղը—հա, հա, հա, հա...

—Ձէ, ինչպէս կը տեսնեմ չէք սխալած, ներեցէք, բայց կը տեսնէք որ հիմա քիչ մը գործ ունիմ, քօմիսէր պէյին ծառայական յարգանքներս մատուցէք, վերջացնելու պէս կու գամ:

—Ձէ, տես, ատ չեմ կրնար ընել. մեզմէ վեր օրէնքը կայ, օրէնքի հակառակ չեմ կրնար գործել, քեզ հետս չառած այս դռնէն դուրս չեմ ելլեր: Վնաս չունի, դուն գործդ վերջացուր դեռ ժամանակ կայ, ես ալ քիչ մը շունչ առնեմ, սիկարա մը, սուրճ մը խմեմ. մէկ շունչով սէրայէն մինչև հոս եկայ, քիչ տեղ չէ, ան ալ այս տաքին. երիտասարդ ժամանակս յոգնութիւն, ցուրտ, տաք լինչ է չէի գիտեր, օրինակի համար Մօսկօֆի պատերազմին մինչև մէջքս ձիւնի մէջ օր ու գիշեր կը քալէի, ամենեկին հոգս չէր, բայց հիմա ալ երիտասարդ չեմ:

—Խնդրեմ, խնդրեմ, զապթիյէ աղա, նստեցէք, սիկարէթ մը հրամեցէք, ծօ Թադոս սուրճ մը ըսէ:

—Շն զապթիյէ չեմ—դիտել տուաւ քօմիսէր պէյին խղճամիտ գործակատարը, որու հետ այն ատեն մտքէս իսկ չէի կրնար անցընել որ այնչափ պիտի մտերմանայինք ետքէն—ինծի կ'ըսեն Հիւանի չափուշ. չէր ճանչնար զիս, տարօրինակ բան, այս քաղքին մէջ զիս չըճանչցող չկայ, շուկայէն անցած ատենս, մեծէն մինչև փոքրը, ամենքն ալ բարե կու տան, ամէն կողմէ սուրճի կը հրաւիրեն, բայց ես այնչափ ժամանակ չունիմ որ ամենքին ալ խաթրը չկոտրեմ:

Կարծեմ աւելորդ է ըսել թէ հակառակ Հիւանի չափուշին յայտնած կասկածներու, սուշի րոպէին իսկ հասկըցած էի քօմիսէրի այս հրաւերին շարժառիթը: Երէկուան դէպքին համար էր, աս շատ պարզ էր. միայն սա պարզ չէր թէ լինչ դեր վիճակուած էր ինծի այդ խնդրին մէջ և անա այս մութ կէտն էր որ կը վախցնէր զիս: Բայց քիչ մը ետքը, երբ Հիւանի չափուշ սիկարէթս ու սուրճս համոտեսիլէ յետոյ իր անքան տեսական բարե-

կամութեան հիմքը դրաւ, թէև քիչ մը քողարկեալ կերպով՝ բայց և այնպէս յայտնեց որ ես իբր վկայ կը կանչուէի: Ասոր վրայ սրտիս մուրճը բաւական մեղմացուց իր հարուածները.՝ մտածեցի կ'երթամ տեսածս տեղնի տեղօք կը պատմեմ, ասով ի՛նչ փառս կրնայ հասնիլ ինձի, ընդհակառակը թերեւ Առաքելին ալ օգուտ մը տամ:

Անմիջապէս գործերս կարճ կապելով ընկերացայ Հիւանի չափուշին: Ճամբան բազմավաստակ ծերուկը քանի մը խոշոր դրուաքներով պատկերացուց ինձի իր փառաւոր կեանքը, Մօսկօֆի պատերազմին մէջ իր կատարած անկարելի սերագործութիւններէն սկսած մինչև իր արդի պաշտօնին անհնարին դժուարութիւնները: Իսկ ես, թէև անընդհատ հիացական բացազանչութիւններ կը յեղեղէի, բայց ճիշտն ըսելով շատ քիչ բան կրցայ լսել, որովհետև միտքս այդ պահուն զիս սպասող անծանօթին վրայ կը չարչարուէր:

Երբ վերջապէս սէրային ընդարձակ բակէն անցնելով շէնքին դռնէն ներս մտանք—վեր պիտի ելլենք—ըսաւ Հիւանի չափուշ առաջին յարկին սանդուղները ցուցնելով: Բայց հազիւ ոտքս առաջին աստիճանին վրայ դրած էի, երբ մէկը փէշէս բռնեց.

—Է՛յ, ռւր կը քշես այդ աղտոտ ոտքերով.

Սովորական տարազով թիւրք մը էր, ձեռքը դաւազանով մը, որու ծայրը սագի փետուրներու փունջ մը կապուած էր: Առանց խօսելու ժամանակ տալու իր այդ տարօրինակ վրձինը հապճեպով թափ տուաւ կօշիկներուս վրայ ու ափը բանալով տասնոց մը պահանջեց: Նոր նկատեցի որ միևնոյն տեսակ դաւազաններով զինուած քանի մը հոգի կային դրան մօտ և Հիւանի չափուշ բացատրեց որ ասոնք կապալով առած էին կառավարական շէնքին մաքրութեան հսկելու գործը: Մաքրապիրական և ելեմտական այդ կրկնապէս հանճարեղ թիւրք զիւտին առջև հիացած և զրպանս ալ մանրուք չունենալու՝ տասնոցի տեղ քառսուննոց մը տուի և պառաջին յարկը ելանք:

Հոս սանդուղին գլուխը գտնուած դուռ մը բանալով Հիւանի Հավուշ հանդիսաւոր բարեւ մը զրկեց ներս և ինծի դառնալով՝

— Զօրպաճի, հոս կը հանգստանաս, մինչև որ քեզ կանչեն— ըսաւ ու ինք դարձեալ վար իջաւ:

Այս սենեակը, ինչպէս տեսքէն կը հասկցուէր՝ հաստատութեան խոհովէ— օճաղին պիտի ըլլար: Մէկ անկիւնը կռթնած էր սուրճի վիթխարի մրոտ օճախը, քովը հին սեղան մը սրճափայլ ջրով լի խոշոր տաշտով մը, ֆինճաններով, ճէզվաններով, նարկիլէներով, աղտոտ քուրջերով և այլ յարակից իրեղէններով բեռնաւորուած: Միւս անկիւնը հասարակ փայտէ տախտ մը, որու վրայ կիսովին ծալուած սնկողին մը կը հանգչէր թերմաշ կապերտի մը մէջ փաթթուած, մօտը աղտոտ մետուկ մը, մէկ պատի երկայքին նստարան մը, որու վրայ յոգնած դէմքերով ու այլազան հագուստներով մարդերու շարք մը կ'օրօրուէր, իւրաքանչիւրն իր գլուխը աջակողմեան դրացիին ուսին հանդչեցուած: Իսկ ասոնց դիմացը խսիրի մը վրայ դէմ առ դէմ ծալապատիկ նստած էին երկու փաթթոցաւորներ, որոնք երկիւղած լուսթեամբ մը խաղող ու պանիր կ'ուտէին:

Հաղիւ աթոռ մը գտած էի, երբ խահվէճին, իր պաշտօնական հագուստէն աւելի մաշած դէմքով ծերուկ մը՝ մօտեցաւ.

— Զօրպաճի, շաքարով կը խմէք թէ պմրզ.

Այդ տրամադրութեան և այդ մաքրագարդ մթնոլորտին մէջ ոչ շաքարովին ախորժակ ունէի և ոչ ալ պարզին, բայց և այնպէս մարդուկին ափը քառսուննոց մը դնելով՝ պարզ մը ապսպրեցի և աչքերս փակելով դեղի պէս վար տուի:

Այդ ծակին մէջ մէկ ժամէ աւելի սպասել հարկ եղաւ: Շոգէն ու սրտնեղութենէս թերեւ ճաթէի, եթէ ներսի կեանքը շուտով շահեկան ոգեւորութիւն մը չըստանար: Սրճագործին աշկերտները անընդհատ կը մըտնէին ու կ'ելլէին ձեռքերնին սուրճի սարքերով, գրա-

սենեակներու ծառաներ կու գային որը նարկիլէ տանելու, որը սուրճ ապսպրելու և որն ալ ապաւնթի ըպրըզ լեցնելու, միևնոյն ատեն չմոռնալով առիթէն օգտուիլ և ոտքի վրայ իրենք ալ՝ բաժակ մը սուրճ խմել փոխադարձաբար թարմ նորութիւններ հաղորդելով իրարու։ Երբեմն ալ դուռը կէս մը կը բացուէր և բարձրաձայն անուն մը կը տրուէր, որու վրայ նստարանի շարքէն մէկը կը քակուէր, իսկ միւսները մուտալով ու աչքերնին շփելով վայրկեան մը իրարու երես նայելէ յետոյ՝ բացուած տեղը անմիջապէս կը փակէին ու կրկին կը շարունակէին իրենց ալեկերպ ծածանումը։ Վերջապէս իմ անունըս տրուեցաւ և իսկոյն վեր ցատկելով հետևեցայ ոստիկանի մը, որ զիս վարի յարկը սենեակ մը առաջնորդեց։

Ընդարձակ սենեակ մըն էր, բակին վրայ նայող երկու մեծ պատուհաններով։ Մէկ անկիւնը իրարու վրայ դիզուած էին խոշոր սնտուկներ, որոնց անխուփ բերաններէն պաշտօնական թղթերու փոշոտ կապոցներ դուրս կը թափէին։ Պատերը զարդարուած էին ոստիկանի հին համազգեստներով, սուրերով, գօտիներով ու զանազան մեծութեան մտրակներով։ Միակ նշանը՝ որ ոստիկանական թանգարան մը կամ աւելորդարան մը մտած չէի, երկու զրասեղաններ էին, որոնցմէ մէկուն ետը զրազիր մը նստած էր, իսկ միւսին ետը քօմիսէրը։ Քօմիսէր Օսման պէյը թէև դէմքով ծանօթ էր ինծի, բայց այդ պահուն բաւական պիտի դժուարանայի ճանչնալ զինք, եթէ ածխագոյն թաւ պեխերը և սեղանի տակ երկնցած տիտանական ոտքերը չըլլային։ Ծաւաւոր կարմիր թաշկինակով մը կապած էր, որու տակէն գետնախնձորի կեղևներ մինչև աչքերուն վրայ կը կախուէին։ Աջ ձեռքը գլխուն նեցուկ տուած, ընկողմաննաժ էր թիկնաթոռին վրայ և ճակտին յարգարանքն ու ըռուշը զրասեղանին վրայ շարուած գետնախնձորներ կը մատնէին, որ խեղդին պտուկը լաւ վիճակի մէջ չէր։

Քանի մը քայլ յառաջանալով գետնամած բարե մը տուի և կանգնեցայ:

— Հը, ի՞նչ կ'ուզես — մոլտաց առանց դիրքը փոխելու:

— Պէջ էֆէնտի, կանչած էիք զիս, ատոր համար եկած եմ:

— Ո՞վ ես դուն:

— Ծառանիդ Կարապետ Թորոսեան:

Ատոր վրայ ուժգին փնջելով շտկուեցաւ և սեղանին վրայէն թուղթ մը ջոկելով — հա, Ահմէտ աղա խանը վաճառական Թորոս օղլու Կարապետը դո՛ւն ես:

— Այո, էֆէնտիմ, ծառանիդ եմ:

Եւ պահ մը ձեռքի թուղթը կարդալէ ետքը:

— Խանութպան Մամաս օղլու Առաքելը կը ճանչնաս:

— Այո, պէջ էֆէնտի, կը ճանչնամ:

— Ո՞րչափ ժամանակէ ի վեր կը ճանչնաս:

— Տղայութենէ իվեր կը ճանչնամ:

— Ուրեմն լաւ բարեկամներ էք:

— Այո, տէր իմ:

— Իսկ Հաճիքէօյցի մօլլա Հասան էֆէնտին ալ կը ճանչնաս:

— Ո՛չ, այդ անունով անձնաւորութիւն մը չեմ ճանչնար:

— Չէս ճանչնար, տարօրինակ բան. բայց մենք քեզ իբր վկայ կանչած ենք, որովհետեւ երէկ, երբ Առաքել ըլլալիք շունը մօլլա էֆէնտիին հայհոյած է իր խանութին մէջ, դուն ալ հոն ներկայ գտնուած ես:

— Այո, երէկ Առաքելի խանութին մէջ ցաւալի դէպքի մը ալանատես եղայ, բայց մօլլա էֆէնտին առաջին անգամն ըլլալով տեսայ հոն, անունն ալ մինչև հիմա չէի գիտեր:

— Է՛ լաւ, Առաքելը ինչո՞ւ հայհոյեց մօլլա էֆէնտիին:

— Ներեցէք, տէր իմ, Առաքելը ոչ մէկ հայհոյու-

Թիւն չըբաւ, ընդհակառակը շատ մեծ քաղաքավարութեամբ ու քաղցրութեամբ կը վարուէր մօլլա էֆէնտիին հետ. բայց մօլլա էֆէնտիին... քիչ մը... մօլլա էֆէնտիին արդէն նախապէս... զրգռուած տրամադրութեան մէջ ըլլալուն... այդ տիւր դէպքին պատճառ եղաւ:

—Այսինքն, խօսքին Թիւրքերէնը՝ պարզապէս ըսել կ'ուզես թէ յանցաւորը Առաքելը չէր, այլ մօլլա էֆէնտիին:

—Ա...յո:

—Այսինքն մէկ խօսքով ըսել կուզես թէ Առաքել կոչուած քնաֆիր սրիկան մօլլա էֆէնտիին աւելի լաւ մարդ է:

—“ “ “

—Ինչո՞ւ լռեցիր. պատասխան չտաս:

—Պէ՛յ էֆէնտի ես այդ տեսակ յանդուգն վճիռ մը չեմ կրնար արձակել. ինչպէս քիչ առաջ ըսի, մօլլա էֆէնտիին ես չեմ ճանչնար, կրնայ շատ ազնիւ ու պատուական մարդ ըլլալ, բայց երեկուան դէպքին մէջ... իրաւունքը իր կողմը չէր:

—Ասոր նայէ, ասոր նայէ — դարձաւ քօմիսէր պէյը իր քարտուղարին հեգնական ծիծաղով մը — դիմացս կանգնել փաստաբանութիւն կրնէ. մօլլա էֆէնտիին կրնայ լաւ մարդ ըլլալ եղեր, բայց ինք չի ճանչնար եղեր, կարծես թէ դեռ վիճաբանելիք խնդիր մը ըլլար պատկառելի, սուրբ մօլլայի մը և... հայ խանութպանի կտորի մը համեմատութիւնը. հա՛, հա՛, հա՛, հա՛. ինծի նայէ՛, դուք շատ երես էք առեր, ձեր չափը վաղուց մոռցեր էք, բայց ես ձեզի նորէն այնպէս մը սորվեցնեմ ձեր չափը, որ յաւիտեան չմոռնաք:

Եւ գլխով նշան մը տուաւ քարտուղարին, որ անմիջապէս դուրս ելաւ, իսկ ինք գլխուն կապը քակելով գետնախնձորի կեղևները նորոգել սկսաւ:

Քիչ մը ետքը քարտուղարը դուռը բացաւ և ներս մտան երէկուան մօլլան ու Առաքելը:

Մօլլան բռնուն շարժուձևերով քովէն անցաւ և խո-

Ժող աւնարկով մը զիս չափելէ ետքը զնաց նստաւ քօմիսէրին քով, որ արդէն տեղէն ելած և աթոռ մը պատրաստած էր: Իսկ Առաքելը. ճի մի հարցնէք, խեղճ մարդուն տեսքը պարզապէս աղիքներս գալարեց: Գլուխը անագին փաթաթի մը մէջ կորսուած, աջ թեր անընական կերպով կողին փակած, դողդոջ քայլերով և ողորմ ու պաշտօնագին նայուածք մը ուղղելով երեսիս, քիչ մը անդին գլուխը կախեց ու կանգնեցաւ:

—Հա, ատամիդ ցաւը դեռ չանցաւ, քէրաթա՛, ատորչափ բան ես փաթթեր գլուխդ, կարծես վիրաւորուած ըլլաս և ան ալ թնդանօթի ոռմբով—մոնչեց քօմիսէրը երկու ձեռքով փառահեղ պիտերը շտկելով և զիս ցուցնելով հարցուց՝

—Աս է քու վկադ:

—Այո, պէյ էֆէնտի—թոթովեց Առաքելը խղճուկ ձայնով:

—Աս երէկ հոն էր—դարձաւ քօմիսէրը հօճային:

—Կարծեմ... այո, այո հոն էր պատասխանեց հօճան դարձեալ խոշոր աւնարկ մը սկեռելով ինծի:

—Է, ուրեմն շատ աղէկ. հիմա ծայրէ ծայր և կատարեալ ճշդութեամբ պիտի պատմես ինչ որ տեսած ես—հրամայեց Օսման պէյ խօսքը կրկին ինծի ուղղելով—բայց լաւ ուշադրութիւն ըրէ, կատարեալ ճշդութեամբ կ'ըսեմ, կը հասկնաս:

—Այո, էֆէնտիմ, շատ լաւ կը հասկնամ և վստահ եղէք որ զուտ ճշմարտութիւնը պիտի ըսեմ—պատասխանեցի խոնարհութիւն մը ընելով:

—Բայց ոչ հայու ճշմարտութիւնը, աս ալ հասկցար—աւելցուց խոշոր ցուցամատը սպառնազին ձօճելով—այլ բուն ճշմարտութիւնը, այն ճշմարտութիւնը, զոր հօճա էֆէնտին արդէն յայտնած է. եթէ տարբեր բան պատմելու ըլլաս 32 ատամդ կոկորդդ կը թափեմ: Սկսէ նայինք:

Նւ սկսայ մանրամասնօրէն պատմել ամբողջ դէպքը, ընականաբար կարելի եղածին չափ մեղմ բացատրութիւն-

ներ փնտուելով հօճա էֆէնտիին վարմունքը նկարագրելու համար:

Պատմութիւնս քանի կը յառաջանար, հօճան ալ նոյնքան աւելի կ'անհանգստանար իր աթոռին վրայ, իսկ քօմիսէրը, որ ճակատին գետնախնձորները շփելով դէմքի դժկամակ ծամածռութիւններ կ'ընէր, յանկարծ ընդհատեց զիս.

— Ինծի նայէ, կոյր ես, չէն տեսներ որ գլուխս կը ցաւի. քու դատարկաբանութիւններդ լսելու ես ոչ կարողութիւն ունիմ և ոչ ալ ժամանակ. կարճ կապէ և միայն սա հարցումիս պատասխան տուր. աս հայր ի՞նչ հայհոյութիւն ըրաւ հօճա էֆէնտիին:

— Հայհոյութիւն... բայց պէյ էֆէնտի կարծեմ քիչ առաջ ըսի որ ես հայհոյութիւն չեմ լսած:

— Լիբր անհաւատ, ի՞նչու սուտ կը խօսիս, մօրուքիս չհայհոյեց—պայթեցաւ վերջապէս մօլլան և տեղէն վեր ցատկելով յարձակողական դիրք մը առաւ:

— Մի՛ յուզուիք հօճա էֆէնտի, կողաչեմ մի յուզուիք, ի՞նչ կարևորութիւն ունի ատոր վկայութիւնը—միջամտեց քօմիսէրը և թեէն բռնելով դարձեալ տեղը նստեցուց մօլլան:

Այդ միջոցին բաց պատուհանէն ձայն մը լսուեցաւ — պէյ էֆէնտի կը հրամայէք:

Թիւրքի գլուխ մըն էր, որուն քօմիսէրը ձեռքի նշանով մը պատասխանեց և դուռը բացուելով շրջուն պաղպաղակաւճառ մը ներս մտաւ իր ամբողջ կարգուսարքով:

— Լաւ ժամանակին եկար Էօմէր — ըսաւ քօմիսէրը — գլուխս կը ցաւի, առատօրէն երկու պնակ լեցուր, մէկը հօճա էֆէնտիին, միւսը ինծի:

Պաղպաղակին առաջին դգալը արդէն մեղմեց հօճային գայրոյթը, իսկ քօմիսէրը իրարու ետեւ քանի մը խոշոր դգալ կլլելէ յետոյ ինծի դառնալով.

— Դուն քու կեավուրի խեղճովդ սուտ վկայութեամբ իբր թէ բարեկամդ պիտի ազատես, բայց նորէն կ'ըսեմ,

նպատակիդ չհասնելէ զատ՝ այս ընթացքով դուն ալ իշու արքայութեան պիտի արժանանաս: Հիմա կորսուէ գնա, քեզի մոտժելու ժամանակ կուտամ, որպէսզի գալ անգամ նոյն սուտերը չկրկնես. կը հասկնամ, քու ըսածդ ալ, ըսելիքդ ալ արդէն մէկ փարայի կարևորութիւն չունին, խնդիրը շատ պարզ է: Ուրեմն գնա կորսուէ, մինչև որ նորէն կանչեմ քեզ:

Կրկին գետնամած բարև մը տալով և Առաքելին հետ դարձեալ ցաւագին ակնարկ մը փոխանակելէ ետքը, դուրս ելայ:

Երկրորդ հրաւէրը չուշացաւ: Հազիւ երեք օր անց Հիւանի չավուշը վերստին սիկարա մը ու սուրճ մը խմեց վաճառանոցիս մէջ և իր անսպառ կենսագրութեանէն նոր դրուագներ պատմելով՝ առաջնորդեց վիս քօմիսէր պէյին քով:

Միևնոյն սենեակին մէջ հարցաքննութիւնը նոյն ուղղութեամբ կրկնուեցաւ, միայն թէ այս անգամ գործը հանդիսաւոր կերպարանք մը առած էր: Մօլլային հետ ուրիշ երեք անծանօթ մարդեր ալ կային, որոնք ապշեցուցիչ մանրամասնութիւններով ճշիւ վէպ մը պատմեցին, որուն վերջաբանը այն էր, թէ Առաքելը ամենատալտոտ բացատրութեամբ մը հայհոյած էր հօճա էֆէնտիի նուիրական մօրուքին: Առաքելը նոյն սրտածմիկ վիճակին մէջ էր, աւելի նիհարցած ու տփզոյն, սակայն այս անգամ չէին թողած որ գլուխը կապէ, և ոչ իսկ ակռայի ցաւի պատրուակին տակ, որովհետև հօճան ըսկիզբէն իվեր կ'ուրանար ծեծի խնդիրը: Իսկ այս վերջինս հարցաքննութեան ամբողջ ընթացքին մօրուքը անբնական կերպով վեր կը բռնէր, անշուշտ աւելի ուժ տալով համար հայհոյանքի ամբաստանութեան: Պահ մը համարձակեցայ արդել որ դէպքի միջոցին Առաքելի խանութին մէջ ինծմէ զատ դուրսէն մարդ չկար, հետեւաբար ուրիշ վկայ չէր կրնար ըլլար. բայց այս անխուհեմութեանս միակ արդիւնքը այն եղաւ, որ հօճան ու իր վկաները կատաղի լուտանքներով վրաս վազեցին,

սակայն քօմիսէրը ուժգին ապտակ մը իջեցնելով երեսիս, փրկեց զիս անոնց ձեռքէն: Ի վերջոյ քօմիսէրը յայտնեց, որ գործը հարցաքննիչ դատաւորին պիտի յանձնուի, որովհետեւ հօճա էֆէնտին դատ կ'ուզէր բանալ:

Այս նոր սպառնալիքին տակ սենեակէն դուրս ելած էի, երբ Հիւանի չավուշ թեէս բռնելով խանվէ — օճախին տարաւ զիս և հոն անկիւն մը քաշելով սկսաւ բացատրել թէ ի՞նչ մեծ փորձանքներ պիտի գային թէ Առաքելին և թէ իմ գլխուս, եթէ խնդիրը դատարանի առջև ելլէր: Ու զիս պահ մը սարսափի մէջ թողնելէ ետքը յայտնեց, որ ինք կրնայ մեզ այդ բոլոր երեւիք և աներևոյթ փորձանքներէն ազատել, եթէ պզտիկ գումար մը, 15 ոսկի, իր տրամադրութեանը տակ դնէինք: Պատասխանեցի թէ խնդիրը Առաքելէն կախուած է, քանի որ ան է ամբաստանեալը: Ասոր վրայ գնաց Առաքելն ալ բերաւ և մեզի սպառնացող վտանգները անոր ալ մէկիկ մէկիկ բացատրելէ յետոյ պահ մը մեզ առանձին թողուց, որպէսզի խորհրդակցինք:

Կը կարծէի թէ Առաքելը վայրկեան մը իսկ չպիտի վարանէր փրկութեան այդ առաջարկը ընդունելու: Բայց Հիւանի չավուշը 4—5 անգամ գնաց եկաւ և դեռ մեր խորհրդակցութիւնը չէր վերջացած:

—Մօ աղբար, ի՞նչ կըսես, ի՞նչպէս տամ 15 ոսկին, ինծի համար դրամագլուխ մըն է:

Այս էր իր միակ պատասխանը, գոր անդադար կը յեղեղէր կողկողազին ծունկերը ծեծելով: Վերջապէս պատրաստականութիւն յայտնեցի 3 ոսկին ես իմ քսակէս տալու, սակայն ասոր ալ միակ արդիւնքը այն եղաւ, որ իր յանկերգին 15 թիւը 12-ի իջեցուց և այս անգամ ալ կը կրկնէր:

—Մօ աղբար, ի՞նչ կ'ըսես, ի՞նչպէս տամ, 12 ոսկին ինծի համար դրամագլուխ մըն է:

Ա՛լ բարկացած ու յուսահատած դուրս ելայ և տուն գնացի:

Յաջորդ առաւօտ վաճառանոցիս մէջ նստած միտ-

քըս կը տանջէի, գէթ ես իմ պոչս ազատելու միջոց մը գտնելու համար: Ի՞նչ ընել: Որ կողմը կը դառնայի, չէի կրնար լուծել այն կոյր հանգոյցը, որով իմ պոչս կապուած էր Առաքելի պոչին: Յիմարը չէր ուզեր 12 ոսկիի զոհողութիւնը յանձն առնել իր կաշին փրկելու համար, իսկ ես ալ այդ պատճառով աւելի կը դժուարանայի ամբողջ գումարը քսակէս վճարելու: Գործերնիս թերեւ այս աստիճան չգէշնար, եթէ սկիզբէն խեղճ ըրած ու քանի մը թիւրք վկաններ գտած ըլլայինք: Այդ կարգի վկաններ վարձել մահմետականի մը դէմ թէև դժուար, բայց անկարելի չէր: Դատարանի դրան առջև փոքրիկ, աղտոտ սրճարանի մը մէջ միշտ նստած են մարդիկ, որոնց արհեստը վկայութիւնն է: Ամէն բանի մասին կրնան վկայել. սովորական վկայութեան նուազագոյն սակը 5 դր. է, ինչպէս կը տեսնէք ոչ շատ սուղ, իսկ քրիստոնեայի ինպատ մահմետականի դէմ վկայելու համար այս սակը կը բազմապատկուի խնդրին մեծութեան և քրիստոնեայի քսակին ծանրութեան համեմատ: Բայց մենք այս ամենատես և ամենուրեք մարդերէն ալ չէինք կրնար օգտուիլ, որովհետև արդէն յայտնած էի, որ ինծմէ զատ մարդ չկար խանութը գէսքին ականատես:

Տակաւին այս մտաւորանշութեան մէջ էի, երբ ոստիկան մը մտնելով տոմսակ մը յանձնեց:

Առաքելէն էր: Երէկուան սպանալիքները կերեկի թէ բանտի գիշերուան մէջ դիւային համեմատութիւններ առնելով յաղթանակը տարած էին 12 ոսկիի դրամադուլին վրայ: Թշուառականը վերջապէս կ'ընդունէր առաջարկուած միջոցը, սակայն պայմանով որ... 5 ոսկին ես տայի: Այս պայմանը բաւական զայրացուց զիս, բայց ատով զբաղուելու ատենը չէր. անմիջապէս վաղեցի Հիւսնի չավուշը գտայ:

Այս անգամ ալ աս տարբեր երգ կ'երգէր: Յայտնեց որ գործը արդէն հարցաքննիչ դատաւորին յանձնուած էր և այլևս անկարելի էր առջև առնել: Բայց քիչ մը ետքը աւելցուց որ բոլորովին ալ անկարելի չէ,

որ ինք դարձեալ կրնայ խնդիրը փակել, եթէ միայն նախկին դումարը 20-ի բարձրացնենք: Որովհետեւ հարցաքննիչ դատաւորը Պոլսոյ իրաւաբանական վարժարանը նոր աւարտած երիտասարդ մը ըլլալուն, նիւթապէս դեռ չէր պարարտացած և 5 ոսկիով կարելի էր ձեռքը իւղել:

Առաքելս քիչ մնաց կաթուած իջեցնէր, երբ այս նոր լուրը իրեն հաղորդեցի: Քանի մը ըստէ անբարբառ մնաց և երբ վերջապէս բերանը բացուեցաւ, փոխանակ պատասխան մը տալու, բռունցքով զուլիսը կը հարուածէր սանտրը և մասնաւորապէս մօրուքի սանտրը հնարողին ալ, շինողին ալ եօթը պորտը հայհոյելով և իրեն ծանօթ բոլոր սուրբերու անունով կ'երդնուր այլևս սանտր չծախել: Իմ բաժինս 5 ոսկիի բարձրացնելով հազիւ կրցայ զինք համոզել, որ մնացած 15 ոսկին տայ և նոյն օրն իսկ դրամը յանձնեցի Հիւսնի չափուշին:

Չորս օր ամբողջ լուր չելաւ գործէն և Առաքելը բանտէն տոմսակ տոմսակի ետեւէ կը զրկէր իր ամբողջ մաղձը իմ վրաս թափելով, որ անխելքութեամբ 20 ոսկի ալ ակռայի վարձք տուած էի շներուն: Սակայն հինգերորդ օրը կոչնագիր մը հասաւ հարցաքննիչ դատաւորէն և այդ ակռայի վարձքին կատարած հրաշքին վայելքը ամեն բան մոռցուց:

Մօլլան, իր վկաները, Առաքելը ամենքն ալ հոն էին երբ ներս մտայ: Այս անգամ Առաքելը աթոռի մը վրայ բազմած էր և ինծի ալ իսկոյն նստելու հրաման տրուեցաւ: Հարցաքննիչ դատաւորը, վայելուչ երիտասարդ մը կրօնական վերջին նորաձեւութեամբ հագուած՝ նուրբ թիւրքերէնով և մեծ քաղաքավարութեամբ դարձեալ ընդհանուր հարցաքննութիւն մը կատարեց, իսկ քարտուղար մը եղէգի արագ ճգճոցներով իւրաքանչիւրիս խօսածը կ'արձանագրէր: Բայց պատմութիւնը այս անգամ շատ համառօտուած էր և մօլլային վկաները իրենց վկայութեան տարօրինակ փոփոխութիւն մը տուած էին, որու խորախորհուրդ իմաստը վերջը միայն կրցայ հասկնալ: Առաքելը այս անգամ հօճա

էֆէնտիին ոչ թէ մօրուքին հայհոյած էր, այլ մօրուքին միմիայն մէկ թելին:

Կարճառօտ հարցաքննութիւնը վերջանալէ յետոյ, հարցաքննիչ դատաւորը խնդրեց որ պահ մը դուրս ելլենք: Դուրսը միջանցքին մէջ հօճա էֆէնտիին ժպտալի բարևով մը մօտեցաւ մեզի և ձեռքը Առաքելի ուսին դնելով ըսաւ.

—Ծօ, գնա աղօթք ըրէ որ ինծի պէս բարի մարդու մը հանդիպեցար, թէ չէ գիտեա ինչ կ'ըլլար վիճակդ և բերանը Առաքելի ականջին մօտեցնելով աւելցուց—ալ վաղը խանութդ որ գամ, հարկաւ նոր սանտր մը կը նուիրես:

Առաքել սանտրի անունը լսելուն թէև ցնցուեցաւ ու քայլ մը ետ գնաց, բայց և այնպէս խոստացաւ այդ նուէրն ալ ընել: Քանի մը ըրալէ ետքը կրկին ներս կանչուեցանք և հարցաքննիչ դատաւորը ձեռքը թուղթ մը առնելով հիանալի առոգանութեամբ ու հանդիսաւոր ոճով մը կարդաց իր վճռագիրը, զոր իբր թանկագին յիշատակ մը պահած եմ մինչև այսօր և ուրկէ հետեւեալ էական կտորը առաջ կը բերեմ թարգմանաբար, որչափ որ կարելի է թարգմանել անթարգմանելի հրաշակերտ մը:

—Ճկատելով որ, ըստ իր վկային՝ ամբաստանեալը հօճա էֆէնտիի մօրուքին համար միայն աղտոտ է ըսեր է, ինչոր իսկապէս հայհոյութիւն չի կրնար համարուիլ և միւս կողմէ նկատելով որ ամբաստանիչին վկաները թէև նախապէս ոստիկանութեան առջև կը վկայէին թէ խանութպան Առաքելը հօճա Հասան էֆէնտիի մօրուքին հայհոյած է, սակայն ետքէն իրենց արդարացի յուզումը հանդարտելով և յիշողութիւններն աւելի պարզուելով հարցաքննիչ դատաւորին առջև իրենց նախկին վկայութիւնը սրբագրելով վկայեցին որ ամբաստանեալը ամբաստանիչին ոչ թէ ամբողջ մօրուքին, այլ մօրուքին միմիայն մէկ թելին հայհոյած է:

Ճկատելով որ ամբաստանեալը հայհոյանքը արտաբերելէն անմիջապէս յետոյ նախատեսալին արդարացի

զայրոյթին հետևանք իրեն արժանի պատիժը արդէն մասամբ մը կրած է:

«Նկատելով որ այդ պատիժը տրուած միջոցին ըստ ամենայն հաւանականութեան մօրուքին հայհոյուած թելը կրնայ փրթած ու ինկած ըլլալ, որով ընականաբար հայհոյութիւնն ալ հետը միասին ինկած կ'ըլլայ:

«Նկատելով վերջապէս որ ամբաստանեալը քանիցս աչքերը անկեղծ զղշումի արցունքով լեցուած և պաղատագին ներողութիւն խնդրած է ամբաստանիչէն և հօճա էֆէնտին ալ իր նուիրական աստիճանին և առաքինազարդ անձին վայել գլխաւորութեամբ ու վեհանճնութեամբ ներել կ'ուզէ:

«Հարցաքննիչ դատաւորը խնդիրը մանրամասնօրէն քննելէ յետոյ այսպիսով փակուած կը նկատէ զայն և ամբաստանեալն ալ ազատ կ'արձակէ առժամանակեայ ձերբակալութենէն»:

Առանձաբ